

BRONCOMMENTAREN 8

BRONCOMMENTAREN 8

Onder eindredactie van G.A.M. Van Synghel

**Jaarverslagen van Nederlandse ondernemingen
vanaf 1811 tot 2005**

Kees Camfferman en Bob R.C.J. van den Brand

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Den Haag 2010

Broncommentaren is een uitgave van het
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Redactie

prof. dr. W. Fritschy (voorzitter), prof. mr. S. Faber, prof. dr. H.A.M.
Klemann, dr. J. de Kruif, drs. J.C.M. Pennings, mr. G. van der Ree-
Scholtens, drs. H.A.J. van Schie, dr. G. Van Synghel (*redactiesecretaris/
eindredacteur*).

Redactiesecretariaat / informatie over de uitgave

mw. dr. G.A.M. Van Synghel
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
Prins Willem-Alexanderhof 5
Postbus 90755 · 2509 LT Den Haag
Telefoon (070) 315 64 00 · fax (070) 385 40 98
E-mail geertrui.vansynghel@inghist.nl
Internet www.inghist.nl

ISSN 0929-9572; 8
Broncommentaren Dl. 8
ISBN 978-90-5216-173-0
NUR 680

© 2010 Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar
gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

Basisvormgeving omslag en binnenwerk Hannie Pijnappels, Amsterdam
Gezet door Frans Aussems, Haren
Gedrukt door Grafisch Productiebedrijf Gorter, Steenwijk

INHOUD

INLEIDING	7
1 HISTORISCHE SITUERING	10
De boekhouding	10
Rekening en verantwoording	11
Beleggers en crediteuren	12
Ontstaan van conventionele normen voor de jaarrekening	13
De accountantscontrole	15
Bedrijfseconomische opvattingen	16
Investor relations en de invloed van de Verenigde Staten	17
De vermaatschappelijking van de onderneming	18
Europese harmonisatie	20
Opkomst van 'accounting standards'	20
Internationale harmonisatie	21
2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	23
Code de Commerce	23
Wetboek van Koophandel (1838)	24
Wetboek van Koophandel (herziening 1928/29)	25
Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen (1970)	28
De Europese harmonisatie	31
Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving	35
Jurisprudentie Ondernemingskamer	36
Recente ontwikkelingen onder internationale invloed	38
Invloed van het belastingrecht	39
Noteringsvoorschriften	41
Voorschriften voor sectoren en individuele bedrijven	42
a. Concessievoorwaarden	43
b. Banken	43
c. Verzekeringsmaatschappijen	45
3 VISUELE KENNISMAKING	47
Biliton 1860	47
Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij 1855	47
Nederlandsch-Indische Gas-Maatschappij 1880	48
Nederlandsch-Indische Gas-Maatschappij 1919	48
Nederlandsch-Indische Gas-Maatschappij 1921	49
Lever's Zeep Maatschappij 1925	49
Van Berkel's Patent 1925/1926	50
Philips 1950	50
Philips 1956	51

De ‘Koninklijke’, de Nederlandse houdstermaatschappij van de Koninklijke/Shell groep 1950	51
De ‘Koninklijke’, de Nederlandse houdstermaatschappij van de Koninklijke/Shell groep 1957	52
4 BRONKRITISCH COMMENTAAR	87
Betrouwbaarheid van de gegevens in de bron	87
Vaak voorkomende problemen	89
a. Conservatisme en voorzichtigheid	89
b. Stille en geheime reserves	92
c. Onderscheid winstbepaling en winstbestemming	93
d. Deelnemingen en consolidatie	95
e. Samenvoeging en saldering	96
f. Stelselwijzigingen	96
g. Gebrekkige toelichting	97
Gerelateerde en toetsingsbronnen	98
Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek	99
a. Kengetallen	99
Rentabiliteitsratio’s	102
Solvabiliteitsratio’s	106
Liquiditeitsratio’s	108
Marge en omloopsnelheid	109
Ratio’s gebaseerd op beurskoersen	110
b. Cash flow analyse	111
Afsluitende opmerkingen	114
BIJLAGEN	116
A Verklarende woordenlijst	116
B Vindplaatsen	124
C Gedrukte en digitale bronnen	125
D Literatuur	128
NOTEN	134
PERSONALIA VAN DE AUTEURS	137
OVERZICHT VAN BRONCOMMENTAREN	138

INLEIDING

Ondernemingen, maar ook veel andere soorten huishoudingen, vervaardigen jaarverslagen waarin zij verantwoording afleggen over het beleid, en inzicht geven in de behaalde resultaten. Het huidige verwachtingspatroon dat ondernemingen en andere organisaties van enige betekenis jaarverslagen opstellen en publiceren, is ontstaan in de negentiende eeuw. Het gevolg is dat inmiddels in de archieven grote hoeveelheden, en soms lange reeksen, jaarverslagen van allerlei organisaties kunnen worden aangetroffen. Dit broncommentaar beoogt een handreiking te geven bij het gebruik van deze jaarverslagen voor historisch onderzoek.

Jaarverslagen werden, en worden, opgesteld door zeer uiteenlopende organisaties, van kleine verenigingen tot grote multinationals. Het is niet mogelijk, en ook niet noodzakelijk, om aan deze veelkleurigheid volledig recht te doen in een publicatie als deze. Voor een belangrijk deel bestaan jaarverslagen uit als informatief bedoelde teksten voor een algemeen ontwikkeld publiek, en als zodanig vereist het lezen geen bijzondere deskundigheid. Het zal ook voor een historicus niet moeilijk zijn om verschillen in stijl en detaillering in dergelijke teksten te appreciëren aan de hand van de historische context. Waar wel vaak de behoefte aan enige deskundigheid gevoeld wordt is bij het bestuderen van de financiële gegevens in de jaarrekening.

Ondanks alle verscheidenheid hebben de meeste jaarverslagen een gemeenschappelijke en karakteristieke kern in de vorm van financiële overzichten, opgezet volgens de systematiek van de dubbele boekhouding: een balans, een resultatenrekening en daarvan afgeleide stukken. In dit broncommentaar staat dit financiële gedeelte van het jaarverslag dan ook centraal, en men kan het commentaar dan ook lezen als een handleiding balanslezen in historisch perspectief. Dat historische perspectief is van belang, want ondanks de ogenschijnlijke continuïteit van de boekhoudkundige techniek (debet en credit worden ook nu nog net zo gebruikt als in de zestiende eeuw) hebben zich ook grote veranderingen voorgedaan. Een hedendaagse balans ziet er in hoofdlijnen nog wel hetzelfde uit als een balans uit de vroege negentiende eeuw, maar de processen waarmee de cijfers tot stand komen, en ook de definities en eigenschappen van de cijfers in de balans, zijn in de loop van de tijd fundamenteel veranderd. Dit broncommentaar wil de lezer van een concreet jaarverslag uit een bepaalde periode behulpzaam zijn door in hoofdlijnen aan te geven wat van een verslag in die periode verwacht mag worden.

De financiële kern van het jaarverslag zal in dit broncommentaar worden aangeduid als de 'jaarrekening': de balans en de in de loop van de tijd daaraan toegevoegde financiële overzichten (winst-en-verliesrekening, kasstroomoverzicht, geconsolideerde financiële overzichten) en

de toelichting daarop. Een 'jaarverslag' zoals dat meestal in de archieven wordt aangetroffen bestaat dan uit de aldus gedefinieerde jaarrekening met daarbij, meestal in één bandje, een aantal bijbehorende teksten zoals een directieverslag en een verslag van de raad van commissarissen.

Dit broncommentaar beperkt zich tot jaarverslagen van Nederlandse particuliere ondernemingen met de juridische vorm van een kapitaalvennootschap (NV, later ook BV) en dan ook tot de jaarverslagen die (mede) worden opgesteld op grond van vennootschapsrechtelijke verplichtingen (aanvankelijk Wetboek van Koophandel, later Burgerlijk Wetboek). Dit betekent dat niet nadrukkelijk aandacht wordt besteed aan, bijvoorbeeld, overheidsondernemingen of non-profitinstellingen. Ook blijven de fiscale jaarrekening en het emissieprospectus grotendeels buiten beschouwing, alsmede bijzondere rapportages zoals bijvoorbeeld de verslagstaten van verzekeringsmaatschappijen.

De gedachte achter deze afbakening is de veronderstelling dat deze vennootschappelijke jaarrekening in de beschreven periode toonaangevend geweest is. Ontwikkelingen in allerlei andere verslaggevingsvormen zijn vaak afgeleid, met meer of minder vertraging, uit de ontwikkeling van de jaarrekening van de 'grote onderneming'. Voor het lezen van allerlei soorten jaarverslagen is dus kennis van de ondernemingsverslaggeving nuttig. In het bestek van dit commentaar kan wel een redelijk complete inleiding op de ondernemingsverslaggeving worden gegeven. Vaak is dit genoeg

om ook allerlei variaties en varianten te kunnen herkennen en waarderen, maar soms zal een beroep op meer gespecialiseerde literatuur, of nader onderzoek naar specifieke voorschriften voor bijvoorbeeld overheidsbedrijven, onvermijdelijk zijn.

De periode die in dit broncommentaar wordt beschreven, begint met de invoering van de aandelenvennootschap met beperkte aansprakelijkheid als gestandaardiseerde privaatrechtelijke organisatievorm (met de invoering van de Code de Commerce in 1811). De behandelde periode eindigt met de invoering van International Financial Reporting Standards (IFRS) voor beursgenoteerde ondernemingen in 2005. Dit laatste betekende niet alleen een fundamentele inhoudelijke vernieuwing van de verslaggevingsvoorschriften, maar ook het einde van de periode waarin het mogelijk is de verslaggeving in Nederland grotendeels zelfstandig te behandelen.

Dit broncommentaar is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 1 wordt de ontwikkeling van de verslaggeving sinds circa 1800 in hoofdlijnen geschetst. De volgende hoofdstukken gaan elk via een eigen invalshoek nader op deze geschiedenis in. Hoofdstuk 2 geeft opnieuw een chronologische weergave, maar dan in meer detail gericht op de ontwikkeling van de relevante wettelijke en andere voorschriften. Hoofdstuk 3 bevat een visuele kennismaking waarin karakteristieke aspecten van jaarrekeningen uit verschillende perioden worden geïllustreerd. Hoofdstuk 4 bevat

een bronkritisch commentaar, waarin wordt ingegaan op een aantal veel voorkomende problemen bij het interpreteren van historische jaarrekeningen, en waarin enkele mogelijkheden voor het gebruik van jaarrekeningen als historische bron worden besproken.